

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Academic Social Science
Yıl: 1, Sayı: 1, Aralık 2013, s. 87-101

Oktay Salih AKBAY¹

TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU İLE EKONOMİK İLİŐKİLERİ²

ÖZET

1970’lere kadar Ortadoğu Bölgesi Türkiye için fazla önem taşımamıştır. 1970’li yılların ortasından itibaren, Türkiye’nin Ortadoğu ülkeleri nezdindeki öneminin artmasıyla beraber Ortadoğu’nun Türkiye için önemi de giderek artmıştır. Bu çalışmada, Türkiye’nin Ortadoğu ülkeleriyle olan ekonomik ilişkileri dış ticarete özel bir ağırlık verilerek değerlendirilmektedir. Ortadoğu Bölgesi’nde mevcut siyasi ve ideolojik yapılar Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkileri büyük oranda belirlemektedir. Bu açıdan, Türkiye- Ortadoğu ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin geleceği, büyük oranda Arap Baharı sonrası Bölge’deki yeni ideolojik ve siyasal ortamdan etkilenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ortadoğu ekonomileri, dış ticaret, Arap baharı

TURKEY’S ECONOMIC RELATIONS WITH THE MIDDLE EAST

ABSTRACT

Until 1970’s, Middle East was low of interest to Turkey. Since the mid-1970’s the importance of Middle East to Turkey has increased gradually along with Turkey’s increased importance to Middle Eastern nations. In this study, Turkey’s economic relations with the Middle East countries was evaluated with a special emphasise on trade. The current political and ideological structures in the Middle East region largely determine the economic relations between Turkey and the Middle East nations. In this regard, The future of the economic relations between Turkey and the Middle East will be influenced by new ideological and poitical climate of the region after the Arab Spring.

KeyWords: Turkey, Middle-easterneconomies, foreigntrade, Arab Spring

GİRİŐ

Osmanlı İmparatorluğu dağıldıktan sonra Ortadoğu bölgesinde eski imparatorluk toprakları üzerinde yeni ulus devletler kurulmuştur. Türkiye’nin söz konusu yeni devletlerle kurduğu ilişkiler ise, büyük oranda o dönemin travmaları ve algıları tarafından şekillenmiştir. Bu çerçevede, Türkler Arapları İngilizlerle işbirliği yaparak

¹ Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, oakbay@nku.edu.tr

² Bu makalenin “Der Nahe Ostenals Wirtschaftsfaktorfürdie Türkei in Vergangenheitund Gegenwart” başlıklı öncü versiyonu 3-5 Mayıs 2013 tarihleri arasında Kochel am Meer/Almanya’da düzenlenen Alman-Türk konferansında sunulmuştur.

kendilerine ihanet etmekle, Araplar ise Türkleri asırlar boyunca kendilerini sömürmekle suçlamıştır. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte en önemli hedefini batılılaşma olarak seçen Türkiye, Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini uzunca bir süre sembolik düzeyde tutmuştur. Sonuçta, bölgesiyle ekonomik ve siyasi ilişkileri yüzeysel bir Türkiye görüntüsü ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin Ortadoğu Bölgesi ile ilişkilerini ciddi anlamda geliştirmeye başladığı yıllar 1970'li yıllardır. Kıbrıs sorunu nedeniyle Batı ile arası bozulan Türkiye, petrol krizinin de etkisiyle alternatif arayışlara girmiştir (Dedeoğlu, 2011). Bu çerçevede, yapımına 1973 yılında başlanan 986 kilometre uzunluğundaki ilk Türkiye-İrak petrol boru hattı 1977 yılında tamamlanmıştır. Bu tarihten sonra Türkiye'nin Bölge ülkeleri ile kurmuş olduğu ekonomik ilişkiler zaman zaman kesintilere uğrasa da günümüze kadar sürekli bir biçimde artmıştır.

Türkiye'nin Bölge ile kurmuş olduğu ilişkide enerji ve güvenlik konuları ön plana çıkmıştır. Diğer yandan, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik ekonomik ve siyasal politikalarını büyük oranda Batı ile olan ilişkilerini odak alarak oluşturduğunu söylemek mümkündür. Soğuk savaş döneminde NATO üyeliği çerçevesinde şekillenen Türkiye'nin Orta Doğu politikasının, izleyen dönemde de büyük oranda "iki Batı" yani ABD ve AB olan ilişkiler tarafından belirlenmiştir (Dedeoğlu, 2011). Bu çerçevede, ABD ile stratejik ilişkisi bulunan ve dış ticaretinin büyük bölümünü Avrupa ülkeleri ile gerçekleştiren Türkiye'nin, tarihsel bağlarının bulunduğu Ortadoğu ülkeleri ile olan ekonomik ilişkilerini çok fazla geliştiremediği söylenebilir. Bu duruma, gerek Türkiye'de gerekse Ortadoğu ülkelerinde yaşanan siyasal gelişmelerin yanı sıra ekonomilerinin sahip olduğu yapısal özelliklerinin de neden olduğu söylenebilir.

Son dönemde, Ortadoğu'daki jeopolitik dengeler büyük bir hızla değişmektedir. "Arap Baharı" olan adlandırılan bu süreç, Bölgede bazı rejimlerin değişmesine yol açmış ve geleceğe dönük bir takım belirsizlikler yaratmıştır. Bu çerçevede, 2000'li yılların başında "komşularıyla sıfır sorun politikası" sloganı ile yola çıkan Türkiye bu gün kendini komşularıyla ciddi sorunlar içerisinde bulmuştur. Günümüzde, Suriye'de devam eden savaş, İran'ın nükleer programı ve Irak'taki siyasal belirsizlikler Türkiye'nin ekonomik çıkarlarını tehdit etmektedir. Bunlara, 2008 yılında yaşanan küresel krizin etkileri ve Avrupa Birliği ile ilişkilerin geleceği konusundaki belirsizlikler eklendiğinde mevcut durum daha karmaşık bir hal almaktadır. Bu çalışmada, geçmişten günümüze hareketle, Ortadoğu ülkelerinin Türkiye ile olan ekonomik ilişkileri analiz edilmeye çalışılmaktadır. Konunun kapsamı göz önüne alındığında Türkiye- Ortadoğu ekonomik ilişkisinin farklı boyutları ile makale formatında ele alınmasının zorlukları açıktır. Bu nedenle, Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ekonomik ilişki dış ticaret odaklı bir şekilde incelenmiş ve konunun diğer boyutları başka çalışmalara konu olmak üzere bırakılmıştır.

1. TÜRKİYE-ORTADOĞU BÖLGESİ EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN YAKIN TARİHİ

1980 yılına kadar Türkiye'de devlet kuruluşlarının ağırlık taşıdığı birkarma ekonomik düzen var olmuştur. Yüksek gümrük duvarları ve aşırı bürokrasi Türkiye'nin dış ticaretinin önündeki en büyük engellerdi. 1980 yılından itibaren ise Türkiye yeni bir ekonomik modele geçmiştir. İthal ikameci politika terk edilerek yerine ihracata dayalı

büyüme modelini benimsemiş ve bu kapsamda ihracatın teşvik edilmesine hız verilmiştir.

1980 yılında Türkiye’de askerlerin darbe yapması ve demokrasiyi askıya alması, Türkiye ve Avrupa arasında siyasi gerilime ve Avrupa’nın Türkiye’ye karşı bir izolasyon politikası uygulamasına yol açmıştır. Gerek ihracata dayalı büyüme modelinin hayata geçirilmesi, gerekse Avrupa’nın Türkiye’ye uygulamış olduğu izolasyon politikası, Türkiye’nin Ortadoğu’yla dış ticaret hacminin artmasına neden olmuştur. Söz konusu izolasyon politikası çerçevesinde Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) 1982 yılında Türkiye’den pamuklu ürün ithalatına sınırlama getirmiştir. Türkiye ise bu duruma AET ülkelerinden gelen demir-çelik ürünlerine ithalat vergisi koyarak cevap vermiştir. Bütün bunların sonucunda, Türkiye’nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerine yönelik ihracatı artmış ve Irak ticaret hacmi açısından Batı Almanya’ya geçerek Türkiye’nin bir numaralı ticaret ortağı haline gelmiştir (Aydın ve Aras, 2004).

1980 yılında çıkan Irak ve İran savaşında Türkiye’nin tarafsız bir politika izlemesi, ekonomik açıdan Türkiye’ye fayda sağlamıştır. Söz konusu tarafsızlık politikası ve Türkiye’nin her iki ülkeyle olan ticaret hacminin artmasına olanak sağlamış, ayrıca Türkiye’nin dışarıdan ucuz petrol temin etmesine de olanak sağlamıştır. O dönemde, her iki ülkeyle önemli ekonomik çıkarları bulunan Türkiye’nin tarafsızlık politikası izlemesi en rasyonel politikaydı. 1981 yılında Kerkük-Yumurtalık boru hattının kapasitesinin artırılması için Irak’la anlaşma sağlanmıştır. Ancak 1980’lerin ikinci yarısından itibaren petrol fiyatlarındaki düşmeye bağlı olarak Bölge ülkelerinin gelirlerindeki azalma, Türkiye’nin Ortadoğu Bölgesi’ne yönelik dış ticaret hacminde ciddi daralmalara neden olmuştur.

1991 yılında Dünya siyaset sahnesinde iki önemli olay yaşanmıştır. Bunlardan ilki 1991 yılında Körfez savaşının patlaması ve Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesidir. İkinci önemli olay ise Sovyetler Birliği’nin dağılmasıdır. Körfez savaşının patlaması ve Irak’a BM tarafından uygulanmaya başlayan ekonomik ambargo bazı bölge ekonomilerini olumsuz etkilemiştir. Owen ve Pamuk’a göre (2002: 312) bölgenin petrole dayanmayan üç büyük ekonomisi Türkiye, İsrail ve Mısır savaşın olumsuz etkilerine maruz kalmıştır. Irak, Körfez savaşı öncesinde Almanya’nın ardından Türkiye’nin ikinci büyük ticaret ortağı konumunda bulunmaktaydı (Güleç ve Oğuz, 2003). Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapatılması ile bir yandan Türkiye’nin petrol ithalatını güçleşmiş, diğer yandan da petrol taşımacılığında elde ettiği gelir ortadan kaldırmıştır. Körfez krizi aynı zamanda Türkiye’nin turizm gelirlerini de olumsuz etkilemiş ve Irak’taki müteahhitlik hizmetleri pazarının da kaybına da neden olmuştur. Bu konuda yapılan çalışmalarda, Körfez savaşından dolayı Türkiye’nin uğradığı ekonomik kayıplar 40 milyar dolarlı rakamlardan 150 milyar dolara kadar tahminler bulunmaktadır.

Türkiye, 1995 yılında AB ile Gümrük Birliği anlaşmasını imzalamış ve bu anlaşmayla birlikte dış ticaret mevzuatında önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Sonuçta Türkiye’nin ihracatı ve ithalatı hızla artmıştır. 1997-2000 dönemi Türkiye için ekonomik açıdan sıkıntılı bir dönem olmuştur. 1997 Güneydoğu Asya ve 1998 Rusya krizi Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Bunlara, Türkiye’nin önemli bir sanayi bölgesi olan Marmara’da yaşanan deprem eklenince, Türkiye ekonomisi 2000 yılında

yüzde 6,9 oranında daralmıştır. Sonuçta, IMF ile anlaşma yapılmış ve Türkiye ekonomisinde yeni denetleme ve düzenleme uygulamaları başlatılmıştır. Türkiye’de 2002 yılı Kasım ayında yapılan genel seçimlerin ardından Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümeti iktidara gelmiştir. Bu durum, Türkiye ve Ortadoğu ilişkileri için yeni bir başlangıç olmuştur. AKP hükümetinin iktidara gelmesi ile birlikte Arap ülkeleri ile yeniden güçlü ekonomik ve siyasi ilişkiler kurulması politikası izlenmeye başlanmıştır. 2007 yılında ABD’de başlayan ve yayılan küresel ekonomik kriz nedeniyle Avrupa pazarının kötüye gitmesi, Türk işadamlarını ve dış ticaret bürokrasisini bir B planı üzerinde çalışmaya sevk etmiştir. Bu bağlamda, Avrupa’da kaybedilen pazarlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki pazarlar ile telafi edilmeye çalışılmıştır.

2. ORTADOĞU BÖLGESİNDEKİ EKONOMİLERİN BAŞLICA YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Ortadoğu Bölgesindeki ülkelerin ekonomileri ciddi yapısal sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Söz konusu ekonomiler genel olarak, dinamizmden yoksun, yüksek işsizlik ve istikrarsız ekonomik büyüme oranları ile dikkat çekmektedir. Aşağıdaki tabloda 2005-2011 dönemi için Ortadoğu ülkelerinin ekonomik büyüme oranları ve satın alma gücü paritesine göre hesaplanmış kişi başına GSYİH rakamları yer almaktadır.

Tablo 1. Seçilmiş Bazı Ortadoğu Ülkelerinin 2005-2011 Dönemi GSYİH Büyüme Oranları ve Kişi Başına Gelir Rakamları(% ve dolar)

Ülke Adı	Büyüme ve gelir	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İran	Büyüme Oranı	4.6	5.8	7.8	2.3	1.8	-	-
	Kişi başına gelir	2,753	3,157	4,004	4,678	4,525	-	-
B.A.E.	Büyüme Oranı	4.9	9.9	3.2	3.3	1.6	1.4	4.9
	Kişi başına gelir	44,384	47,634	47,756	50,727	38,959	39,624	45,653
Irak	Büyüme Oranı	-0.7	6.2	1.5	9.5	4.2	0.8	9.9
	Kişi başına gelir	1,134	1,585	1,945	2,867	2,065	2,532	3,500
Suudi Arabistan	Büyüme Oranı	5.5	3.1	2.0	4.2	0.1	4.6	6.8
	Kişi başına gelir	13,126	14,380	15,091	18,202	14,050	16,423	20,540
Mısır	Büyüme Oranı	4.5	6.8	7.1	7.2	4.7	5.1	1.8
	Kişi başına gelir	1,208	1,422	1,695	2,078	2,370	2,698	2,780
İsrail	Büyüme Oranı	4.9	5.6	5.5	4.0	0.8	4.8	4.7
	Kişi başına gelir	19,330	20,624	23,274	27,591	26,032	28,552	31,282

	gelir							
Suriye	Büyüme Oranı	6.2	5.0	5.7	4.5	6.0	3.2	-
	Kişi başına gelir	1,561	1,767	2,099	2,677	2,691	2,892	-
Yemen	Büyüme Oranı	5.6	3.2	3.3	3.6	3.9	7.7	-10.5
	Kişi başına gelir	811	896	986	1,189	1,077	1,290	1,361
Türkiye	Büyüme Oranı	8.4	6.9	4.7	0.7	-4.8	9.2	8.5
	Kişi başına gelir	7,087	7,687	9,246	10,297	8,553	10,049	10,524

Kaynak: World Bank, *WDI World Development Indicators*

Yukarıdaki tablodan görüleceği gibi, gerek ekonomik büyüme oranları açısından gerekse kişi başına gelir açısından bölge ülkeleri arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle bölgenin tümü için geçerli analizler yapmak güçtür. Bölge ülkeleri, izledikleri tarihsel gelişme süreçleri, nüfus büyüklükleri ve enerji kaynaklarına sahip olup olmamaları gibi açılardan farklılaşmaktadır. Bölgede zengin ülkeler fakir ülkelerle yan yana bulunmaktadır. Örneğin Yemen 2,000 doların altında kişi başına gelir seviyesi ile bölgenin en fakir ülkelerinden biriyken, Birleşik Arap Emirlikleri 45,000 doların üzerindeki geliriyle zengin ülkeler kategorisinde yer almaktadır. Ayrıca, ekonomik büyüme oranları incelendiğinde bölge ülkelerinin istikrarlı bir büyüme eğilimlerine sahip olmadıkları dikkat çekmektedir. Yüksek büyüme oranları, izleyen yıllarda yerlerini düşük veya negatif büyüme oranlarına bırakmaktadır. Bölgede yaşanan sıcak çatışmaların ve 2008 küresel ekonomik krizinin bölge ekonomilerinin kırılmasını arttırdığını söylemek mümkündür.

Ortadoğu Bölgesi ülkelerinin ortak özelliklerinden birisi de, bağımsızlıklarına 20. yüzyılda kavuşmaları ve otokrat yönetimlere sahip olmalarıdır. Ortadoğu ülkeleri genel olarak, devletin ağırlıkta olduğu ve özel ticari faaliyetlerin son derece sınırlı olduğu yapılara sahiptir. Bu durum, durağan ve rekabetçi olmayan ekonomik yapıların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Mahdavy'nin (1970) rantiyer devlet olarak adlandırdığı bu yapılar Bölge'de işsizlik ve yoksulluğun yaygınlaşmasının en önemli nedenlerinden biridir.

Bölge ülkelerinde işsizlik oranları yüksektir ve yeni mezun gençlerin iş piyasasına girmeleriyle yıllar itibarıyla durum giderek daha da kötüleşmektedir. Ayrıca, iktisadi büyümeyi belirleyen temel faktörlerden biri olan kurumsal altyapı açısından Ortadoğu ülkeleri iyi bir konumda değildir. Türkiye ise, bölge ülkeleriyle karşılaştırıldığında nispeten daha iyi bir kurumsal altyapıya sahiptir. Birçok ülkeye göre rüşvet ve yolsuzluk oranları daha düşüktür. *Transperancy International*'ın(2012) araştırmasına göre Türkiye yolsuzluk açısından 176 ülke arasında 54. Sırada bulunmaktadır. Aynı çalışmada İran 133., Irak 169. ve Mısır 118., Suudi Arabistan 66. ve BAE 27. İse sırada yer almaktadır.

3. TÜRKİYEORTADOĞU BÖLGESİTİCARİ İLİŞKİLERİ

Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkide enerji ve güvenlik konuları her zaman ön planda yer almıştır. Enerji için yılda ortalama 60-70 milyar dolar ödeyen Türkiye'nin enerji ithalatında Rusya ilk sırada, İran ise ikinci sırada yer almaktadır. Aşağıda Tablo.2'de Türkiye'nin 2006-2012 dönemi dış ticaret rakamları yer almaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi Türkiye'nin başlıca dış ticaret ortakları Almanya, Rusya ve Çin başta olmak üzere Ortadoğu dışındaki ülkelerdir. Ülke bazında bakıldığında AB ülkelerinin Türkiye'nin dış ticaretinde ağırlıklı olarak yer tuttuğu görülmektedir.

Tablo 2. Türkiye'nin 2006-2012 Dönemi Dış Ticareti (milyon dolar)

Ülke Adı	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Almanya	24.454	29.533	31.639	23.890	29.028	36.936	34.532
Rusya Federasyonu	21.044	28.235	37.847	22.640	26.229	29.946	33.308
Çin	10.362	14.274	17.095	14.277	19.450	24.160	24.129
İran	6.694	8.057	10.229	5.431	10.689	16.051	21.887
A.B.D.	11.322	12.337	16.276	11.816	16.082	20.618	19.743
İtalya	15.402	17.231	18.501	13.484	16.645	21.301	19.720
Fransa	11.844	13.824	15.640	13.303	14.231	16.035	14.792
İngiltere	11.952	14.104	13.418	9.411	11.916	13.992	14.330
B.A.E.	2.338	3.711	8.667	3.564	4.031	5.356	11.772
Irak	2.711	2.963	4.050	5.244	6.190	8.397	10.977
İspanya	7.553	8.923	8.595	6.595	8.376	10.114	9.744
Hollanda	4.699	5.674	6.200	4.670	5.617	7.248	6.909
Hindistan	1.802	2.648	3.001	2.312	4.016	7.255	6.635
İsviçre	4.916	6.204	8.445	5.935	5.211	6.503	6.430
Ukrayna	4.180	6.000	8.294	4.161	5.093	6.542	6.225
Güney Kore	3.712	4.522	4.363	3.353	5.068	6.827	6.188
Belçika	3.858	4.604	5.273	4.167	5.174	6.410	6.051
Suudi Arabistan	1.606	2.223	3.111	2.544	3.598	4.765	5.849
Romanya	5.019	6.757	7.535	4.460	6.049	6.680	5.733
Mısır	1.102	1.556	2.313	3.241	3.177	4.142	5.022
Yunanistan	2.648	3.213	3.581	2.761	2.997	4.122	4.942
Polonya	2.497	3.083	3.565	3.139	4.125	5.254	4.913
Bulgaristan	3.231	4.012	3.992	2.502	3.200	4.097	4.436
İsrail	2.311	2.740	3.383	2.597	3.440	4.448	4.041
Japonya	3.480	3.950	4.357	3.015	3.570	4.560	3.933
İsveç	2.275	2.599	2.828	2.640	2.870	3.467	3.322

Kaynak: <http://www.ekonomi.gov.tr>

Türkiye'nin AB ülkelerine yönelik ihracatının detaylarına bakıldığında ise, AB'nin büyük ekonomileri Almanya, İngiltere, İtalya ve Fransa'ya olan ihracatının

önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Aşağıda Tablo.3’te 2010-2012 dönemine ait Türkiye’nin AB ülkelerine olan ihracat rakamları yer almaktadır.

Tablo 3. Türkiye’nin 2010-2012 Dönemi AB Ülkelerine İhracatı

EU -27						
	İhracat (millondolar)			Payı (%)		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Almanya	11,479	13,951	13,132	10.1	10.3	8.6
İngiltere	7,236	8,151	8,701	6.4	6.0	5.7
İtalya	6,505	7,851	6,376	5.7	5.8	4.2
Fransa	6,054	6,806	6,202	5.3	5.0	4.1
İspanya	3,536	3,918	3,721	3.1	2.9	2.4
Hollanda	2,461	3,243	3,248	2.2	2.4	2.1
Romanya	2,599	2,879	2,497	2.3	2.1	1.6
Belçika	1,960	2,451	2,360	1.7	1.8	1.5
Polonya	1,504	1,758	1,854	1.3	1.3	1.2
Bulgaristan	1,497	1,623	1,682	1.3	1.2	1.1
Yunanistan	1,456	1,553	1,402	1.3	1.2	0.9
İsveç	947	1,183	1,187	0.8	0.9	0.8
Avusturya	835	1,053	1,001	0.7	0.8	0.7
Danimarka	765	881	985	0.7	0.7	0.6
Malta	410	900	919	0.4	0.7	0.6
Çek Cumhuriyeti	694	888	786	0.6	0.7	0.5
Slovenya	357	617	548	0.3	0.5	0.4
Macaristan	441	509	518	0.4	0.4	0.3
Portekiz	465	446	441	0.4	0.3	0.3
Slovakya	455	402	392	0.4	0.3	0.3
İrlanda	339	354	348	0.3	0.3	0.2
Finlandiya	297	353	302	0.3	0.3	0.2
Litvanya	208	274	276	0.2	0.2	0.2
Estonya	90	132	169	0.1	0.1	0.1
Letonya	66	116	127	0.1	0.1	0.1
Lüksemburg	26	54	52	0.0	0.0	0.0
Güney Kıbrıs	1	1	4	0.0	0.0	0.0
EU-27 Total	52,685	62,347	59,232	46.3	46.2	38.8

Kaynak: TÜİK, BETAM

Yukarıda Tablo.3’ten de görüleceği gibi 2010 yılında yüzde 46,3 olan Türkiye’nin toplam ihracatı içerisinde AB ülkelerinin payının yıllar itibarıyla giderek azaldığını ve 2012 yılında yüzde 38,8’e indiğini görüyoruz. Bu gelişmede şüphesiz AB’de yaşanan ekonomik daralma en önemli etkidir. Buna karşılık, aşağıda Tablo.4’ten görüleceği gibi Türkiye’nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkelerine olan ihracatının payı tam tersi yönde bir gelişme göstermiştir. Diğer bir deyişle, AB’de kaybedilen pazarın yerini MENA ülkeleri almış ve 2010 yılında MENA ülkelerinin

Türkiye'nin toplam ihracatı içerisindeki payı yüzde 26.6 iken, 2012 yılında bu oran yüzde 34'e kadar yükselmiştir.

Tablo 4. Türkiye'nin 2010-2012 Dönemi Kuzey Afrika ve Ortadoğu Ülkelerine (MENA) İhracatı

Kuzey Afrika						
	İhracat (milyondolar)			Payı (%)		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Mısır	2,251	2,759	3,680	2.0	2.0	2.4
Libya	1,932	748	2,140	1.7	0.6	1.4
Cezayir	1,505	1,471	1,813	1.3	1.1	1.2
Fas	624	921	1,015	0.5	0.7	0.7
Tunus	714	802	797	0.6	0.6	0.5
Kuzey Afrika Toplam	7,025	6,701	9,445	6.2	5.0	6.2
Yakın ve Orta Doğu						
Irak	6,036	8,310	10,828	5.3	6.2	7.1
İran	3,044	3,590	9,923	2.7	2.7	6.5
BAE	3,333	3,707	8,176	2.9	2.7	5.4
SuudiArabistan	2,218	2,763	3,678	1.9	2.0	2.4
Azerbeycan	1,550	2,064	2,587	1.4	1.5	1.7
İsrail	2,080	2,391	2,330	1.8	1.8	1.5
Gürcistan	769	1,092	1,254	0.7	0.8	0.8
Lübnan	618	718	846	0.5	0.5	0.6
Ürdün	571	507	771	0.5	0.4	0.5
Suriye	1,845	1,610	501	1.6	1.2	0.3
Yemen	330	273	486	0.3	0.2	0.3
Kuveyt	395	297	291	0.3	0.2	0.2
Umman	129	215	269	0.1	0.2	0.2
Katar	163	188	257	0.1	0.1	0.2
Bahreynn	172	160	209	0.2	0.1	0.1
Filistin	40	49	63	0.0	0.0	0.0
Yakın ve Orta Doğu Toplam	23,295	27,935	42,468	20.5	20.7	27.8
Kuzey Afrika + Yakın ve Orta Doğu						
Toplam	30,320	34,636	51,913	26.6	25.7	34.0

Kaynak: TÜİK, BETAM

2012 yılında Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı Ortadoğu ülkeleri sırasıyla Irak, İran ve BAE olmuştur. İthalatta ise sıralama İran, BAE ve Suudi Arabistan olarak değişmektedir (Tablo.5). Toplam dış ticaret hacmi dikkate alındığında ise 22 milyar dolara yaklaşan rakamla İran 2012 yılında Türkiye'nin bir numaralı ticaret ortağı olmuştur. İran'ı 11 milyar 772 bin dolar ile BAE ve 11 milyar dolar ile Irak izlemiştir. 2012 yılı rakamlarına göre Türkiye ülke bazında en büyük dış ticaret fazlasını 10 milyar

679 milyon dolarlık fazla ile Irak’tan sağlamıştır. Türkiye, Ortadoğu ülkeleri ile olan dış ticaretinde sadece İran ve Katar’a karşı dış ticaret açığı vermiştir.

Tablo 5. Türkiye’nin 2012 Yılı Ortadoğu Ülkeleri ile Dış Ticareti (milyon dolar)

Ülke Adı	İhracat	İthalat	Toplam	Denge
İran	9.923	11.964	21.887	-2.041
B.A.E.	8.176	3.596	11.772	4.580
Irak	10.828	149	10.977	10.679
Suudi Arabistan	3.678	2.171	5.849	1.507
Mısır	3.680	1.342	5.022	2.338
İsrail	2.330	1.710	4.041	620
Lübnan	846	176	1.022	670
Ürdün	771	96	867	675
Katar	257	466	723	-209
Kuveyt	291	278	569	13
Suriye	501	67	568	434
Yemen	486	0	486	486
Bahreyn	209	159	368	50
Umman	269	53	322	216
Filistin	63	0	63	63
Toplam	42.308	22.227	64.535	20.081

Kaynak: <http://www.ekonomi.gov.tr>

Türkiye’nin Ortadoğu Bölgesi’ndeki en önemli dış ticaret ortakları olan İran, Irak ve Birleşik Arap Emirlikleri ile olan ticaret ilişkisi aşağıda genel hatlarıyla ele alınmaktadır.

3.1. İran

Türkiye’nin 2012 yılında Ortadoğu Bölgesi’ndeki en büyük ticaret ortağı İran olmuştur. Dünyadaki en önemli petrol ve doğalgaz ihracatçısı ülkelerden birisi olan İran’la, Türkiye’nin ekonomik ilişkileri tamamlayıcılık özelliği göstermektedir. Şöyle ki, Türkiye enerjide dışa bağımlıdır ve İran uluslararası ambargo nedeniyle Türkiye ile ticari ilişkilerini geliştirmeye ihtiyaç duymaktadır.

Tablo 6. Türkiye - İran Dış Ticareti (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE	İHR/İTH
2002	300	919	1.218	-619	0.32
2003	534	1.861	2.394	-1.327	0.28
2004	812	1.962	2.774	-1.150	0.41
2005	913	3.470	4.382	-2.556	0.26
2006	1.066	5.626	6.692	-4.566	0.19
2007	1.386	6.613	8.000	-5.226	0.21
2008	2.028	8.199	10.227	-6.171	0.25
2009	2.024	3.402	5.426	-1.377	0.59
2010	3.044	7.645	10.689	-4.600	0.40
2011	3.590	12.461	16.051	-8.870	0.28
2012	9.923	11.964	21.887	-2.041	0.82

Kaynak: TÜİK

Türkiye Ortadoğu Bölgesi'yle olan dış ticaretinde açık verdiği İran'a karşı dış ticaret açığını azaltmaya çalışmaktadır. Ancak gerek karmaşık bir gümrük mevzuatı ve gerekse Çin mallarının yoğun rekabeti ile karşı karşıya bulunmaktadır (Habibi, 2012). Giderek artan sayıda İranlı turist Türkiye'yi ziyaret ederek dış ticaret açığının bir parça azalmasına katkıda bulunmaktadır. Ancak, Türkiye'nin İran'la olan dış ticareti İran'ın nükleer programı nedeniyle ABD tarafından yakından izlenmekte ve ticari ilişkilerin azaltılması konusunda Türkiye'ye baskı yapılmaktadır. Söz konusu baskılar sonucunda, Türkiye ve İran arasındaki parasal hareketler sorun olmaya başlamıştır. 2012 yılı Mart ayında ABD, İran'ın SWIFT sistemine ulaşmasını engelleyerek uluslararası mali işlemler yapmasını engellemiştir. Bunun üzerine Türkiye, İran'dan ithal ettiği doğalgaz ve petrol faturasını fiziki altın ihracatı yoluyla doğrudan veyayine altın ihracatı yoluyla BAE üzerinden ödemeye başlamıştır. Bu çerçevede, Türkiye tarafından 2012 yılı içerisinde 6,5 milyar dolar İran'a ve 4,6 milyar dolar BAE'ye olmak üzere fiziki altın ihracatı gerçekleştirilmiştir (Soybilgen, 2013). Türkiye, İran'la olan ekonomik ilişkisinde Batı ile -özellikli olarak ABD ile- olan ilişkisini gözetmek durumunda kalmaktadır. NATO üyeliği nedeniyle stratejik ortaklığı bulunan ABD ve ekonomik çıkarlarının söz konusu bulunduğu İran arasında bir denge politikası izlemeye gayret etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye İran'a yönelik ekonomik yaptırımlar nedeniyle enerji ithalatının bir kısmını İran dışından yapmayı kabul etmiştir. Ancak İran'la olan ticari ilişkisinin kesilmesinin söz konusu olmadığı hükümet yetkililerince ifade edilmiştir. Ancak bu dengeyi sürdürmek önümüzdeki dönemlerde daha zor bir hale gelebilecektir. Nitekim Türkiye'nin NATO şemsiyesinde topraklarında bir radar üssünün kurulmasına izin vermiş olması, İran ve Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır. Ayrıca, bölgede Türkiye ve İran, ekonomik çıkarları açısından Irak konusunda birbirlerine rakip konumda bulunmaktadır. Benzer şekilde, Suriye konusunda her iki ülke birbirine tamamen ters pozisyonlar almış durumdadır. Ancak ekonomik ilişkileri asıl tehdit eden unsur İran'ın Bölge'de sıcak bir çatışmaya girmesi durumunda yaşanacaktır. Türkiye böyle bir durumda güvenlik sorunuyla birlikte yüksek bir ekonomik maliyetle karşı karşıya kalabilecektir (Habibi, 2012).

Türkiye'nin İran'a ihracatı, başta demir-çelik olmak üzere, tütün ve mamulleri, dokumacılık ürünleri, makinalar, otomotiv sanayi ürünleri ağırlıklıdır. Buna karşılık Türkiye İran'dan ağırlıklı olarak petrol ve doğalgaz ithal etmektedir. Dünya Ticaret Örgütü'nün verilerine göre (2011), İran'ın en çok ihracat yaptığı ilk beş ülke ve toplam ihracat içerisindeki payları Çin (%4.1), Irak (%3.6), BAE (%3.3), Hindistan (%2.0) ve Afganistan (%1.4) iken, en çok ithalat yaptığı ülkeler ve toplam ithalat içerisindeki payları ise BAE (%26.6), AB-27 (%18.8), Çin (%10.3), Kore (% 6.6) ve Türkiye (% 4.5) şeklinde sıralanmaktadır.

3.2. Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)

Türkiye'nin 2012 yılında Ortadoğu Bölgesi'ndeki en önemli ticaret ortaklarından birisi BAE olmuştur. Serbest piyasa ekonomisinin hakim olduğu BAE'nin ekonomik zenginliği büyük oranda petrol ve doğal gaz üretimine dayanmaktadır. Ancak bu ürünlerin fiyatlarındaki dalgalanmalar ekonomik istikrarsızlıklara yol açmaktadır. Bu durum BAE yönetimini ekonomilerinin petrol ve doğalgaza bağımlılığının azaltılması

ve üretim ve yatırımların çeşitlendirilmesi için çaba göstermeye sevk etmektedir. Özellikle, BAE’ye bağlı emirliklerden birisi olan Dubai Ortadoğu’da ticaret, turizm ve finans merkezi olmak için büyük çaba göstermektedir. BAE’nin ülke gelir kaynaklarını çeşitlendirmeye yönelik söz konusu devlet politikası sonucunda, petrol dışı gelirlerin milli gelir içindeki payı giderek artmaktadır.

Aşağıda Tablo 7’de, Türkiye’nin 2002-2012 döneminde BAE’yle gerçekleşen dış ticaret rakamları yer almaktadır. Tablo.7’den de görüleceği gibi, 2000’li yıllarda Türkiye’nin BAE ile ticaret hacmi sürekli bir artış göstermiş ve 2008 yılında 8 milyar dolarlık rakama ulaşmıştır. 2009 yılında küresel kriz nedeniyle hızla düşmüştür. İzleyen dönemde tekrar artışa geçen ihracat hacmi 2012 yılında 8.1 milyar dolara yükselmiştir. BAE’ye olan ihracatın patlamasının sebebi uluslararası yaptırımlar nedeniyle Türkiye’nin İran’dan enerji ithalatını BAE üzerinden altın olarak yapmış olmasıdır.

Tablo 7. Türkiye - BAE Dış Ticareti (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE	İHR/İTH
2002	457	114	558	357	4.00
2003	703	183	817	589	3.84
2004	1.144	205	1.327	960	5.58
2005	1.675	3.470	1.881	1.470	0.48
2006	1.986	352	2.338	1.633	5.64
2007	3.241	470	3.711	2.771	6.89
2008	7.975	691	8.667	7.284	11.54
2009	2.897	668	3.564	2.229	4.33
2010	3.333	698	4.031	2.634	4.77
2011	3.707	1.649	5.356	2.057	2.24
2012	8.176	3.597	11.772	4.579	2.27

Kaynak: TÜİK

Dünya Ticaret Örgütü’nün verilerine göre (2011), BAE’nin en çok ihracat yaptığı ilk beş ülke ve toplam ihracat içerisindeki payları Hindistan (% 11.0), İran (% 4.7), Irak (% 2.3), İsviçre (% 2.2) ve AB-27 (% 1.9) iken, en çok ithalat yaptığı ülkeler ve toplam ithalat içerisindeki payları ise sırasıyla AB-27 (%15.8), Hindistan 27 (% 12.5), Çin (% 7.5), ABD (% 6.2) ve Japonya (% 4.3) şeklindedir. Türkiye’nin Birleşik Arap Emirlikleri’ne yönelik en önemli ihracat kalemleri demir-çelik, kıymetli taşlar, metaller ve mineral yağlar/yakıtlardır. Buna karşılık öne çıkan ithalat kalemleri ise, kıymetli taşlar, metaller ve mineral yağlar/yakıtlardan oluşmaktadır.

3.3. Irak

Irak, Türkiye’nin Ortadoğu Bölgesi’nde en fazla dış ticaret fazlası verdiği ülkedir. 2003 yılında Irak’a 1991 yılından beri uygulanmakta olan Birleşmiş Milletler (BM) ambargosunun kaldırılmasıyla birlikte Türkiye ve Irak arasındaki ekonomik ilişkiler hızla artmıştır. Bu çerçevede, 2003 yılında 871 milyon dolar olan dış ticaret hacmi, 2012 yılında 10 milyar 977 milyon dolara yükselmiştir. Irak’tan Türkiye’nin ithalatı ise sadece 149 milyon dolar seviyesindedir.

Tablo 8. Türkiye - Irak Dış Ticareti (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE	İHR/İTH
2002	0	0	0	0	0
2003	829	42	871	787	19.73
2004	1.821	146	1.966	1.675	12.47
2005	2.750	66	2.817	2.684	41.66
2006	2.589	122	2.711	2.467	21.22
2007	2.845	119	2.963	2.726	23.90
2008	3.917	133	4.050	3.784	29.45
2009	5.123	121	5.244	5.002	42.33
2010	6.036	153	6.190	5.883	39.45
2011	8.310	87	8.397	8.223	95.51
2012	10.828	149	10.977	10.679	72.67

Kaynak: TÜİK

Irak'ın ihracatının en büyük kısmını petrol ürünleri oluştururken, ülkenin ithalatında işlenmiş petrol ürünleri, elektrik-elektronik ürünler, gıda ve tarım ürünleri, makine ve otomotiv sektörü öne çıkmaktadır. Coğrafi yakınlık avantajı nedeniyle Irak Türk müteahhitlik firmaları açısından da önemli avantajlar sağlamaktadır (DEİK Irak raporu 2012). Türkiye'nin Irak'a ihracatı, başta demir-çelik olmak üzere, tütün ve mamulleri, dokumacılık ürünleri, makinalar, otomotiv sanayi ürünleri ağırlıklıdır. Buna karşılık Türkiye İran'dan ağırlıklı olarak petrol ve doğalgaz ithal etmektedir. Irak, Türkiye açısından yurtdışı müteahhitlik faaliyetleri açısından da önemli bir ülke konumundadır.

4. TÜRKİYE-ORTADOĞU BÖLGESİ ARASINDAKİ TİCARETİN ÖNÜNDEKİ BAŞLICA ENGELLER

Türkiye hükümeti, cumhuriyetin 100. kuruluş yıldönümü çerçevesinde hazırlanan "2023 Türkiye İhracat Stratejisi ve Eylem Planı'nda", 2023 yılı için yıllık 500 milyar dolar ihracat seviyesini hedef olarak belirlemiştir. Ancak, giderek sertleşen uluslararası rekabet ortamında, mevcut üretim yapısının korunarak, diğer bir deyişle düşük teknoloji ve düşük fiyattan mal ihraç edilerek söz konusu hedefe ulaşılması kolay görünmemektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin son dönemdeki ekonomik performansı belirlenen hedefe ulaşılması açısından fazla umut verici değildir. Türkiye, 2012 yılının son çeyreğinde yüzde 1,4 oranında büyümüş ve 2012 yılını ise yıllık olarak yüzde 2,2 büyüme oranı ile kapatmıştır. Bu kadar düşük bir büyüme oranına karşılık, cari açık/GSYİH rakamı önceki yıla göre düşmüşse de, yüzde 6 ile oldukça yüksek sayılabilecek bir oranda gerçekleşmiştir³. Ekonomi yönetimi tarafından cari açığın temelde enerji ithalatından kaynaklandığından bahsedilmektedir ve rakamlar bunu doğrulamaktadır. Ancak bu durum, Türkiye'nin sürekli olarak yabancı kaynak girişine bağlı bir ekonomi olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Sürekli olarak yüksek cari açık veren ve tasarruf oranı son derece düşük bir ekonominin kişi başına düşen milli gelir açısından gelişmiş ekonomilere üstelenen hızda yakınsaması mümkün değildir. Kısaca, Türkiye katma

³ Aynı dönemde Arjantin'in yüzde 2,1 ekonomik büyüme oranına karşılık, cari açık oranı yüzde 0,6 olmuş, Brezilya'da ise yüzde 1,4'lük ekonomik büyüme -3,4 cari açık oranı ile gerçekleşmiştir.

değeri yüksek ileri teknoloji ürünleri üretip satamamakta ve cari açık vermeksizin büyümemektedir. Bu durumun değişmesi için AR-GE faaliyetlerine ağırlık verilmesine ve bu faaliyetleri gerçekleştirebilecek nitelikli eleman sayısının artmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bunun içinse, yükseköğretim başta olmak üzere mevcut eğitim sisteminin hızla reform edilmesine gereksinim olduğu açıktır. Ancak, yükseköğretimde sadece üniversite sayısının ve kontenjanlarının artırılması ile yetinilmekte, yakın bir gelecekte yükseköğretime ilişkin ciddi bir reform çabası gözükmemektedir.

Türkiye’nin Ortadoğu bölgesi ile ilgili en önemli çıkarları güvenlik ve enerji konularında yoğunlaşmaktadır. Ekonomik büyümesiyle enerji talebi artan ve yeterli enerji kaynaklarına sahip olmayan Türkiye, ihtiyaç duyduğu enerjiyi büyük oranda ithal etmek durumundadır. Türkiye, bugün enerji konusunda büyük ölçüde Rusya’ya bağımlı bir durumdadır. Ülke içerisinde üretilen elektriğin yaklaşık yarısı doğalgazdan üretilmekte ve doğalgaz ithalatının büyük kısmı da Rusya’dan karşılanmaktadır. Doğalgazda Rusya’nın bu kadar önemli bir paya sahip olması Türkiye açısından stratejik bir risk oluşturmakta ve bu nedenle Türkiye enerji ithalinde kaynak çeşitliliğini arttırmaya çalışmaktadır⁴. Bu çerçevede Türkiye’nin başta Kuzey Irak olmak üzere Ortadoğu ülkeleri ile enerji konusunda işbirliklerini artırma planları bulunmaktadır. Özellikle, enerji konusunda Irak’la işbirliği ve bu çerçevede Irak’ın geleceği Türkiye’nin çok önem verdiği bir konudur. Ancak, bu durum, 1990’lı yıllarda Sovyetler Birliği bünyesinde yer alan Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığını kazandığı dönemi çağrıştırmaktadır. Söz konusu dönemde Türkiye, gerek sürece hazırlıksız yakalanılması ve uygulanan yanlış politikalar, gerekse enerji sektöründe faaliyet gösterecek küresel ölçekte şirketlerinin bulunmaması nedeniyle ortaya çıkan yeni durumdan yeterince faydalanamamıştı. Türkiye’nin son dönemde Irak konusunda da benzer bir durumla karşı karşıya bulunduğu öne sürülebilir.

Diğer yandan, Ortadoğu Bölgedeki rejimlerin çoğunluğunun otoriter olması ekonomik ilişkilerde ideolojik tercihlerin belirleyiciliğine neden olmaktadır (Aydın ve Aras, 2004). Bu çerçevede, Türkiye’nin başta sınır komşuları İran, Irak ve Suriye olmak üzere Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik ilişkilerinde siyasal faktörlerin etkisi her zaman söz konusu olmuştur. Ortadoğu bölgesi sürekli olarak siyasal çatışmalara ve sıcak savaflara sahne olmaktadır. Söz konusu çatışma ve savaşların bir kısmı Türkiye’nin ciddi ekonomik kayıplara uğramasına yol açmıştır. Son olarak Suriye’deki ayaklanmalar bir iç savaşa ve insani krize dönüşmüş ve savaşın Türkiye ekonomisi üzerinde olumsuz etkileri ortaya çıkmıştır. Savaştan kaçan ve sayısı 300.000’i aşan mülteciler Türkiye açısından ciddi bir mali yük yaratmıştır. Ayrıca, ticaret, transit ticaret ve turizm sektöründeki olumsuz gelişmeler nedeniyle de ciddi ekonomik kayıplar ortaya çıkmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkiler dış ticaret odaklı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Şüphesiz, dış ticaret dışında da ekonomik ilişkileri etkileyen ve birbirleri ile etkileşim halinde bulunan çok sayıda

⁴ Diğer yandan son dönemlerde, ABD’nin kaya gazı üretimine başlamasının uluslararası enerji tablosunu önemli ölçüde değiştireceği savı öne sürülmektedir. Böylesine bir gelişme başta Ortadoğu olmak üzere tüm dünyadaki ekonomik ve siyasi dengeleri değiştirme potansiyelini taşımaktadır.

faktör söz konusudur. Birçok Ortadoğu ülkesi özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik gelişme açısından olumlu performans ortaya koymuş olsa da, henüz Bölge ülkelerinin çoğu istenilen gelişmişlik seviyesine henüz ulaşamamıştır. Aynı ayrı değerlendirildiğinde birbirlerinden önemli ölçüde farklılıkları bulunsa da, Ortadoğu ülke ekonomileri bir bütün olarak, mal ve hizmet çeşitliliğinin sınırlı olduğu gelişmekte olan ekonomiler şeklinde sınıflandırılabilir. Söz konusu ülkelerin bir bölümünün petrol ve doğalgaz üretim ve ihracatına dayalı olması nedeniyle kişi başına düşen gelir açısından diğerlerinden olumlu olarak ayrılmıştır. Ancak bu ayrışmanın ekonomik ve sosyal yapıdaki dönüşümlerden kaynaklanmamış olması önemli bir konudur. Bu açıdan bakıldığında Bölge ülkelerinin aksine Türkiye, petrol ve doğalgaz gibi kaynaklara sahip olmadan ekonomik ve sosyal yapıda ciddi dönüşümleri başarabilmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin de önünde hala aşılması gereken ciddi yapısal sorunlar bulunmaktadır

Türkiye,1970'li yıllardan itibaren Bölge ülkeleri ile istikrarlı ekonomik ilişkiler kurmak istese de bu konuda çok fazla başarı sağladığı söylenemez. Bu durumun, bir kısmı yukarıda açıklanmaya çalışılan, tarihsel, ideolojik, ekonomik vs. çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Her şeyden önce, Türkiye halen gelişmekte olan bir ülkedir ve olarak gücüyle orantılı politikalar izlemek durumundadır. Bu nedenle, zaman zaman çıkar çatışması yaşasa da, bölgede etkin küresel güçlerle birlikte hareket etmek durumunda kalmaktadır.

Sonuç olarak, Ortadoğu'daki karmaşık siyasal yapıların Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin geleceği konusunda belirsizlikler yarattığını söylemek mümkündür. Arap Baharı olarak adlandırılan süreç Bölge'de yeni siyasal belirsizlikler ve başta Suriye olmak üzere yeni sıcak çatışma alanları yaratmıştır. Bu çerçevede, Türkiye komşularıyla sıfır sorun politikası izlerken kısa süre içerisinde kendisini ciddi sorunlarla karşı karşıya bulmuştur. Bölge ülkeleriyle karşılıklı güven sorunu halen ekonomik ilişkilerin önündeki en büyük engellerden birisidir. Türkiye'nin Ortadoğu'da hayati çıkarları bulunmaktadır ve Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin geleceği Arap Baharı sonrası Bölge'de yeniden şekillenmekte olacağı dengelerinin ne şekilde sonuçlanacağına bağlıdır.

KAYNAKÇA

AYDIN Mustafa;ARAS, Damla, (2004), "Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları", Uluslararası İlişkiler, 1(2), s. 103-128

HABIBINader, (2012), "Turkeyand Iran: GrowingEconomicRelationsdespite Western Sanctions", BrandeisUniversityCrownCentreforMiddle East Studies, Middle East Brief, No:62

GÜLEÇ Mustafa;OĞUZ, Gencay, (2003), Irak Savaşının Gölgesinde Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri, Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Yayını

- HALE William, (2000), “Economic Issues in Turkish Foreign Policy”, (Ed. Alan Makovsky ve Sabri Sayan), Turkey’s New World, Washington Institute for Near East Policy, Washington.
- KULA Ferit; ASLAN Alper, (2008), “Türkiye’nin Ortadoğu’da Ekonomik Geleceği: Türkiye’nin İhracat Potansiyeline Yönelik Ampirik Bir Analiz ”, MPRA Paper No. 10688
- MAHDAVY, Hossein, (1970), “The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran”, (Ed. Michael A. Cook), Studies in the Economic History of the Middle East, Oxford University Press, s. 428-467, London.
- OWEN, Roger; PAMUK Şevket, (2002), “20. Yüzyıl Ortadoğu Ekonomileri Tarihi”, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- SOYBİLGİN Barış, (2013), “2012’de Altın İhracatı Sırladı”, Betam Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi Yayını, Araştırma notu 13/145, Mart 2013, İstanbul.
- BETAM, Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi, www.betam.org
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, www.ekonomi.gov.tr
- Transparency International, www.transparency.org
- WB, Dünya Bankası, www.wb.org
- WTO, Dünya Ticaret Örgütü, www.wto.org